

СОЦІАЛЬНА ОЦІНКА ВИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

SOCIAL ASSESSMENT OF GUILT IN CRIMINAL LAW

Орбець К.М.,

*кандидат юридичних наук, асистент**кафедри кримінального права №2**Національного юридичного університету**імені Ярослава Мудрого**<https://orcid.org/0000-0001-8783-3950>*

Статтю присвячено проблемі соціальної оцінки вини у кримінальному правопорушенні в процесі правозастосовної діяльності. Дослідження цієї оцінки здійснюється в межах застосування аксіологічного підходу в кримінальному праві. Автор виходить з того, що соціальна оцінка вини є елементом пізнавальної діяльності, предметом якої є кримінальне правопорушення як суспільно небезпечне діяння, антицінність.

У статті аргументовано положення про те, що здійснення соціальної оцінки вини не суперечить психологічній концепції. Вина може підлягати соціальній оцінці, адже констатація тієї чи іншої форми та виду вини сама по собі ще не дає можливості конкретизувати специфіку психічного ставлення особи до об'єкта кримінального правопорушення. Така можливість з'являється лише при пізнанні негативного або зневажливого ставлення винного до суспільних відносин.

У статті визначено три основні напрями здійснення соціального оцінювання вини: по-перше, це соціальна оцінка вини при з'ясуванні характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння; по-друге, це соціальна оцінка вини при встановленні тяжкості кримінального правопорушення; по-третє, це соціальна оцінка вини при характеристиці особи винного. У межах кожного напрямку розглянуті основні критерії, з урахуванням яких має відбуватися зазначена оцінка. Зокрема, до критеріїв, що дозволяють встановити суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення, віднесено форму вини, її зміст, спрямованість умислу. Індивідуальними особливостями вини, що мають значення при встановленні тяжкості кримінального правопорушення, визнані такі: вид вини, наявність заздалегідь обміркованого або такого, який виник раптово, умислу, характер обставин, на які розраховує винний при кримінально протиправній самовпевненості, особливості об'єктивного та суб'єктивного критеріїв кримінально протиправної недбалості тощо. Оцінюючи вину як складову характеристики особи винного, потрібно поряд з іншими критеріями враховувати особливості її прояву, формування, а також прогнозувати виникнення такого психічного ставлення у майбутньому.

Ключові слова: соціальна оцінка, вина, суб'єктивне ставлення, аксіологічний підхід, суспільна небезпечність, антицінність.

The article is devoted to the problem of social assessment of guilt in a criminal offense in the process of law enforcement. The study of this assessment is carried out within the application

of the axiological approach in criminal law. The author proceeds from the fact that the social assessment of guilt is an element of cognitive activity, the subject of which is a criminal offense as a socially dangerous act, anti-value.

The article argues that the implementation of social assessment of guilt does not contradict the psychological concept. Guilt can be subject to social assessment, because the statement of one or another form and type of guilt in itself does not allow to specify the specifics of a person's mental attitude to the object of a criminal offense. This possibility appears only when you know the negative or contemptuous attitude of the culprit to public relations.

The article identifies three main areas of social assessment of guilt: first, it is a social assessment of guilt in determining the nature and degree of social danger of the act; secondly, it is a social assessment of guilt in establishing the gravity of a criminal offense; third, it is a social assessment of guilt in characterizing the identity of the culprit. Within each direction the main criteria taking into account which the specified estimation should take place are considered. In particular, the criteria for establishing the public danger of a criminal offense include the form of guilt, its content, direction of intent. The individual features of guilt that are important in determining the severity of a criminal offense are the following: type of guilt, the presence of premeditated or sudden intent, the nature of the circumstances on which the culprit relies on criminal wrongdoing, features of objective and subjective criteria of criminally unlawful negligence, etc. Assessing guilt as a component of the characteristics of the identity of the culprit, it is necessary, among other criteria, to take into account the peculiarities of its manifestation, formation, as well as to predict the emergence of such a mental attitude in the future.

Key words: social assessment, guilt, subjective attitude, axiological approach, social danger, anti-value.

Постановка проблеми. Соціальна оцінка об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретного кримінального правопорушення є невід'ємною складовою його пізнання як діяння суспільно небезпечного, а з точки зору аксіологічного підходу – як антицінності, у правозастосовній діяльності. Така оцінка здійснюється як ізольовано, на рівні кожної з ознак із застосуванням специфічних критеріїв, так і загалом, враховуючи особливості поєднання різних ознак у вчиненому діянні. При цьому вплив окремих ознак на ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення в цілому може бути різним. Так, в одних кримінальних правопорушеннях низка об'єктивних і суб'єктивних ознак спільно підвищують ступінь суспільної небезпечності (наприклад, умисне

вбивство, вчинене на замовлення способом, небезпечним для життя багатьох осіб, з корисливих мотивів – п.п. 5, 6, 11 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України, в подальшому – КК), в інших кримінальних правопорушеннях може мати місце група ознак, які, навпаки, знижують ступінь суспільної небезпечності (наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому системним жорстоким поведінням з боку потерпілого, – ст. 116 КК, суб'єктом якого є неповнолітня особа). Нарешті, можлива ситуація, коли одні ознаки суттєво підвищують, а інші – знижують ступінь суспільної небезпечності вчиненого (прикладом може бути умисне вбивство матері своєї новонародженої дитини – ст. 117 КК, що вчинене з особливою жорстокістю).

Як бачимо, у зазначених вище випадках соціальна оцінка окремої ознаки кримінального правопорушення може як збігатися, так і не збігатися з «узагальненою», «усередненою» оцінкою діяння як більш або менш суспільно небезпечного, що знаходить прояв і в кваліфікації відповідного діяння, і в покаранні, яке призначається винній особі. Через те важливим завданням, що постає перед кримінально-правовою наукою і практикою, є вироблення чітких критеріїв здійснення соціальної оцінки як окремих ознак, так і вчиненого діяння в цілому, використання яких дозволяло би встановити справжню антицінність (що в кількісному вигляді проявляється через ступінь суспільної небезпечності) вчиненого кримінального правопорушення як істину у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження проблем вини представлені роботами В. І. Борисова, Р. В. Вереші, П. А. Воробєя, С. Б. Гавриша, В. А. Ломако, М. Р. Рудковської та інших дослідників.

При цьому залишаються поза увагою питання, пов'язані з соціальною оцінкою вини при встановленні істини в кримінальному провадженні.

Мета статті. Метою цієї статті є з'ясування основних векторів та критеріїв соціальної оцінки вини у кримінальному правопорушенні в процесі правозастосовної діяльності. Дослідження такої оцінки відбувається в межах застосування аксіологічного підходу в кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу. Законодавче визначення поняття вини у ст. 23 КК як психічного ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, вираженого у формі умислу або необережності, дає підстави визнавати, що вина належить до психічної сфери людської життєдіяльності.

Потрібно відзначити, що психологічна концепція вини є далеко не єдиною в науці кримінального права. Серед основних альтернативних концепцій слід вказати, зокрема, на оціночну, нормативну, фінальну й об'єктивну [1, с. 79-80]. Уважаючи психологічну концепцію вини недосконалою, деякими науковцями були висловлені пропозиції щодо доцільності звернення до іншої – оціночної або нормативної концепції. Так, у радянській кримінально-правовій науці прибічниками цієї концепції були ті вчені, які вважали вину підставою кримінальної відповідальності [2, с. 5], ігноруючи справжнє місце вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони у структурі складу кримінального правопорушення. У подальшому подібні ідеї стали предметом широкої критики.

На думку С.Б. Гавриша, концепція вини, сприйнята вітчизняним законодавцем, не вписується повністю у рамки ні психологічних, ні оціночних теорій [3, с. 326]. Певною мірою можна погодитися з тим, що вина не є поняттям суто психологічним. З одного боку, вина не охоплює всі без винятку психічні явища та процеси, будучи обмеженою лише тими складовими психічної діяльності особи, які взаємопов'язані з об'єктивними ознаками вчинюваного суспільно небезпечного діяння. Ідеться про певне поєднання ознак свідомості (особливості усвідомлення фактичних ознак вчинюваного діяння та його соціальної значущості, передбачення або, як виняток, непередбачення суспільно небезпечних наслідків) та волі, яке може набувати форму умислу або необережності. Багато психічних процесів і явищ (мотиви, мета, емоції, почуття тощо), які є невід'ємними складовими психічної діяльності людини, хоча й можуть характеризувати внутрішнє ставлення особи до вчинюваного нею акту поведінки, проте, перебуваючи

поза законодавчо визначеними формами, не охоплюються поняттям вини. Отже, через конкретизацію форм вини законодавець виділяє окремі аспекти психічної діяльності, які набувають значення юридичних ознак, повинні бути доведені в кримінальному провадженні. З іншого ж боку, незважаючи на те, що в основу категорії вини покладено поняття психічного ставлення, розуміння вини не вичерпується психологічним змістом. Слід погодитися з думкою про те, що «вина – це не тільки обов'язкова суб'єктивна ознака, а й важлива соціальна категорія» [4, с. 169]. Саме в такій якості вина може і повинна бути предметом соціальної оцінки під час правозастосовної діяльності. Здійснення соціальної оцінки вини не суперечить психологічній концепції, а лише підкреслює тісний взаємозв'язок між об'єктивними та суб'єктивними ознаками у структурі складу кримінального правопорушення. При цьому зміст вини в її формах, як справедливо відзначав Ю. А. Демидов, є лише основою для негативної оцінки з боку держави і суспільства вчиненого діяння та осуду особи, яка його вчинила, а не самою цією оцінкою [5, с. 121].

На наш погляд, соціальна оцінка вини під час кримінального провадження здійснюється за такими основними напрямками: 1) при з'ясуванні характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння; 2) при встановленні тяжкості кримінального правопорушення; 3) при характеристиці особи винного.

1. Соціальна оцінка вини при з'ясуванні характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння. Як зазначає М. Р. Рудковська, «оскільки внутрішня, суб'єктивна сторона є невід'ємним інтелектуально-вольовим і спонукальним атрибутом діяння, вона бере участь у процесі формування його суспільної небезпеки» [6, с. 133]. Форма

вини, зміст умислу поряд з іншими ознаками визначають спрямованість кримінально протиправного посягання на ту чи іншу групу охоронюваних суспільних відносин. Вина при цьому підлягає саме соціальній оцінці, адже констатація тієї чи іншої форми та виду вини сама по собі ще не дає можливості конкретизувати специфіку психічного ставлення особи до об'єкта кримінального правопорушення. Така можливість з'являється лише при пізнанні негативного або, принаймні, зневажливого ставлення винного до певних суспільних відносин, яке й виступає критерієм оцінки вини при з'ясуванні характеру суспільної небезпечності діяння в кримінальному провадженні. Очевидно, що найбільш виразно суб'єктивна спрямованість кримінального правопорушення ідентифікується за наявності прямого умислу, проте і за інших видів вини остання багато в чому визначає характер суспільної небезпечності вчиненого.

Також соціальна оцінка вини дає змогу з'ясувати інтенсивність потенційного впливу кримінального правопорушення на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом. Це стосується випадків, коли має місце «розрив» між фактично заподіяною шкодою та шкодою, на заподіяння якої діяння було суб'єктивно спрямоване, а відтак – наявна фактична помилка особи. Тут оцінці підлягає вже не «якісна», а «кількісна» характеристика: необхідно виходити з суспільно небезпечних наслідків, які були для особи передбачуваними та бажаними (чи, навпаки, щодо яких особа помилялася). Суттєві розбіжності між бажаною та фактичною шкодою можуть впливати на кваліфікацію кримінального правопорушення: в разі, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків, а кримінальне правопорушення має матеріальний склад, кримінальна відповідальність

можлива лише за діяння, вчинене через необережність; якщо особа бажала заподіяти суттєво більшу шкоди (і шкода в більших розмірах виступає ознакою складу), діяння має бути кваліфіковане як замах на кримінальне правопорушення з цими більш небезпечними наслідками.

2. *Соціальна оцінка вини при встановленні тяжкості кримінального правопорушення.* Терміни на позначення тяжкості кримінальних правопорушень у КК вживаються в таких випадках: 1) при класифікації злочинів за ступенем тяжкості на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі (ст. 12 КК); 2) при встановленні приписів, спрямованих на індивідуалізацію покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, наприклад, при встановленні загальних засад призначення покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65), визначенні правил призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 68), призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ч. 1 ст. 69), звільнення від відбування покарання (ч. 1 ст. 75, ч. 2 ст. 84 КК), обрання виду примусових заходів медичного характеру (ч. 1 ст. 94) тощо. Це друге значення терміну «тяжкість кримінального правопорушення» (або «тяжкість діяння»), з одного боку, є більш широким, ніж перше, бо воно виходить за межі законодавчо визначених категорій злочинів, а з іншого – більш вузьким, оскільки стосується не певного виду кримінальних правопорушень, а одиничних, чітко визначених, конкретних суспільно небезпечних діянь. Таким чином, мова йде про індивідуальну тяжкість вчиненого в реальності кримінального правопорушення, а не типову тяжкість злочинів окремих категорій [7, с. 57]. Розвиваючи цю думку, соціальна оцінка вини при визначенні тяжкості конкретного вчиненого діяння має враховувати як зазначені вище критерії, що дозволяють встано-

вити «усереднену» суспільну небезпечність кримінального правопорушення (форма вини, її зміст, спрямованість умислу), так і *індивідуальні* особливості вини (наприклад, вид вини, наявність умислу заздалегідь обміркованого або такого, який виник раптово, характер обставин, на які розраховує винний при кримінально протиправній самовпевненості, особливості об'єктивного та суб'єктивного критеріїв кримінально протиправної недбалості тощо).

3. *Соціальна оцінка вини при характеристиці особи винного.* КК вимагає врахування особи винного при призначенні покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК). Також характеристика особи винного впливає на вирішення питання про звільнення від покарання або його відбування, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, тощо. Зі змісту ст. 48, ч. 4 ст. 74 КК випливає, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, визнається суспільно небезпечною. За визначенням О. В. Олішевського «суспільна небезпечність особи – це крайня негативна характеристика людини, що представляє собою її схильність або бажання за певних умов до заподіяння або створення загрози заподіяння істотної шкоди фізичній, юридичній особі, суспільству або державі» [8, с. 161]. Оцінюючи вину як складову характеристики особи винного, потрібно враховувати не лише особливості її прояву, а і формування, а також певною мірою прогнозувати виникнення такого психічного ставлення у майбутньому, адже, як відомо, дані про особу винного можуть характеризувати її до вчинення кримінального правопорушення, під час його вчинення та після вчинення [9, с. 82]. Інакше кажучи, соціальна оцінка вини при характеристиці особи винного повинна давати відповідь на питання, чому у особи сформувалося винне ставлення, на ґрунті чого і яким чином відбувся перехід від не-

гативного або зневажливого ставлення до суспільних відносин до зовнішнього прояву в акті суспільно небезпечної поведінки, яка ймовірність того, що подібне психічне ставлення продовжує існувати у особи чи може виникнути в майбутньому.

Висновки. Як висновок слід зазначити, що у конкретному кримінальному правопорушенні об'єктивні та суб'єктивні ознаки щільно взаємопов'язані. Тому на практиці

дати правильну соціальну оцінку вині у відриві від інших ознак неможливо. Водночас у наукових дослідженнях таке ізолювання прийнятне з огляду на мету більш ґрунтовного встановлення особливостей того чи іншого аспекту оціночної (пізнавальної) діяльності. У перспективі існує потреба в детальніших розробках критеріїв оцінки вини у правозастосовній діяльності за окресленими напрямками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вереша Р. В. Сучасні теорії (концепції) вини в науці кримінального права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 1. С. 79-94.
2. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве. Москва: Госюриздат, 1950. 319 с.
3. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: наук. видання. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. 636 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгін. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.
5. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. Москва: Юрид. лит., 1975. 184 с.
6. Рудковська М. Р. Урахування суб'єктивних ознак складу злочину під час визначення його суспільної небезпеки. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 5. С. 131-134.
7. Азаров Д. С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням статті 69 КК України (за результатами узагальнення судової практики). *Наука і правоохорона*. 2014. № 1. С. 57-65.
8. Олішевський О. В. Поняття «суспільно небезпечна особа». *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 4. С. 159-163. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_27.pdf
9. Маньковський Л. Особа винного як складова підстави призначення неповнолітнім покарання нижче від найнижчої межі, переходу до іншого, більш м'якого виду покарання. *Публічне право*. 2014. № 2. С. 81-88.

**Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерства освіти і науки України**

**Електронне наукове видання
«Порівняльно-аналітичне право»**

№ 4, 2020

**Ужгородський національний університет
Ужгород 2020**

УДК 001:34
ISSN 2524-0390

Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Члени редакційної колегії:

Бисага Ю.М. – д.ю.н., професор
Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор
Булеца С.Б. – д.ю.н., доцент
Громовчук М.В. – к.ю.н., доцент
Заборовський В.В. – д.ю.н., доцент
Лазур Я.В. – д.ю.н., професор
Менджул М.В. – к.ю.н., доцент
Дешко Л.М. – д.ю.н., професор
Ондрова Юлія – к.ю.н. (Словацька Республіка)

**Видання «Порівняльно-аналітичне право» включено переліку фахових видань категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право») на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України
№ 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1)**

Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

*Рекомендовано до опублікування Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 8 від 17.11.2020 року*